

Problemi prezentacije oštećenih drvenih relikvijara iz katedrale Sv. Stjepana pape u Hvaru

Ivana Nina Unković

Hrvatski restauratorski zavod
Restauratorski odjel Split
Split, Porinova 2a
iunkovic@h-r-z.hr

Stručni rad
Predan 30. 6. 2011.
UDK 7.025:247.3(497.5 Hvar)

SAŽETAK: Ovim se tekstom želi usmjeriti pozornost na postupnost u donošenju odluka o rekonstrukciji kao jednom od načela konzervatorsko-restauratorske struke, te demonstrirati primjenu tog načela na primjeru drvenih pozlaćenih i polikromiranih relikvijara iz katedrale Sv. Stjepana pape u Hvaru koji su restaurirani 2008./2009. godine u Restauratorskom odjelu HRZ-a u Splitu. U radu je predstavljeno više mogućih metoda rekonstrukcije—od one tradicionalne do uporabe modernijih materijala te se analiziraju njihove prednosti i mane na primjeru hvarskih relikvijara.

KLJUČNE RIJEČI: *drveni relikvijari, problematika prezentacije, teorija konzervacije, faksimilska rekonstrukcija, katedrala Sv. Stjepana pape u Hvaru*

Opis relikvijara

Barokne žrtvenike hvarske katedrale nekoć su ukrašavali raznovrsni, umjetnički oblikovani crkveni predmeti, od kojih se neki danas čuvaju u riznici katedrale. Među njima očuvano je i pet rezbarenih, polikromiranih, pozlaćenih i posrebranih drvenih relikvijara, postavljenih u staklenoj vitrini u niši južne kapele. Riječ je o relikvijarima koji su nakon restauratorskog zahvata identificirani kao relikvijari sv. Klare, sv. Euzebija, sv. Grgura, sv. Sergija i sv. Stjepana pape. Relikvijari sv. Grgura, sv. Sergija i sv. Stjepana pape su u obliku poprsja, dok su relikvijari sv. Klare i sv. Euzebija oblikovani kao ruka.

Cvito Fisković spominje te relikvijare u članku *Popisi umjetnina stolne crkve u Hvaru 17. i 18. stoljeća*.¹ Dajući iscrpan popis oltarnih antependija iz 1626. i 1627. godine koje pronalazi u hvarskim arhivima, nabraja i ostale metalne, drvene, staklene crkvene predmete iz 1705. i 1708. godine. Relikvijare posebice ne analizira, već samo spominje drveni relikvijar sv. Stjepana pape u kontekstu isticanja

posrebranog relikvijara istog sveca, naručitelja biskupa Rovette. Zanimljivo je istaknuti da se u popisu spominje relikvijar sv. Klementa, umjesto sv. Klare: „...Un braccio di legno indorato con la reliquia dentro di S. Clemente.“²

Istraživanja i konzervatorsko-restauratorski radovi obavljeni su u prostorijama splitskog odjela Hrvatskog restauratorskog zavoda 2008. i 2009. godine.³ Otkriveno je da su predmeti bili podvrgnuti restauratorskoj intervenciji u vidu preslika na mitri sv. Stjepana pape, kitiranja na licima relikvijara sv. Stjepana pape i sv. Grgura te promjena natpisa na postamentima sv. Grgura i sv. Sergija, ali bez precizne datacije. Uz spomenuti arhivski podatak, očuvane su i fotografije relikvijara iz 1987. godine,⁴ koje su pomogle u određivanju postotka propadanja drvene građe tijekom dvadeset pet godina.

Dva su relikvijara u obliku poprsja na postamentima u zatečenom stanju imala natpis sv. Justina, za koji se rendgenskom snimkom, a potom i istraživačkim radom,

1. Relikvijar Sv. Eusebija, zatečeno stanje (fototeka HRZ-a, snimila I. N. Unković)

St. Eusebius's reliquary, state found (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by I. N. Unković)

pokazalo da je preslik. Ispod nezgrapno napisanih slova narančaste boje u tehnici jajčane tempere, otkriveni su originalni natpisi s. GREGORII. MAR I S. SERG(?)MAR S.

Relikvijari se ističu kvalitetnom rezbarijom, ali i datacijom. Točnije, Cvito Fisković ih indirektno datira u početak 18. stoljeća, navodeći popis hvarskog inventarija iz 1708. godine⁵.

2. Detalj oštećenja relikvijara Sv. Eusebija, zatečeno stanje (fototeka HRZ-a, snimila I. N. Unković)

St. Eusebius's reliquary, detail, state found (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by I. N. Unković)

3. Relikvijar Sv. Klare, zatečeno stanje (fototeka HRZ-a, snimila I. N. Unković)

St. Clare's reliquary, state found (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by I. N. Unković)

Kod svih relikvijara bio je primjetan srednji stupanj oštećenja. Na stražnjoj strani svih relikvijara slikani sloj bio je nestabilan i odignut, a drvo spužvasto i krhko, koje se osipalo pri dodiru. Analize vrsta drva potvrdile su da su svi relikvijari izrađeni od drva lipe (*Tilia L.*).⁶

Posrebreni i pozlačeni dijelovi tijekom prethodne intervencije premazani su lakom smolne komponente, što je uzrokovalo žućenje površina.

Svi relikvijari položeni su na postamentima izrađenima na isti način: oslik je izveden plavom uljanom bojom (ultramarin), na prednjoj strani nalazi se natpis s imenom sveca, a ostale su strane ukrašene viticama. Razlike su izražene u oblicima vitica te u činjenici da su postamenti dvaju relikvijara ruke (sv. Euzebija i sv. Klare) izrađeni od punog drva. Ponajviše se po vrsnoj modelaciji lica i draperije ističe relikvijar sv. Stjepana pape.

RELIKVIJARI SV. EUZEBIJA I SV. KLARE

Relikvijar sv. Euzebija, kojemu nedostaje šaka, sastoji se, kao i relikvijar sv. Klare, od dva dijela: ruke i postamenta. Prednje strane postamentata sadrže izvorni natpis: s. EVSEBIMAR i s. CLARIMAR. Stranice oba postamenta ukrašene su finom vijugavom ornamentikom.

4. Relikvijar Sv. Grgura, zatečeno stanje (fototeka HRZ-a, snimila I. N. Unković)

St. Gregory's reliquary, state found (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by I. N. Unković)

5. Relikvijar Sv. Sergija, zatečeno stanje (fototeka HRZ-a, snimila I. N. Unković)

St. Sergius's reliquary, state found (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by I. N. Unković)

Šaka relikvijara sv. Klare kvalitetno je izrezbarena, do te mjere da se na gornjoj površini imitiraju ispupčenja (žile). Na vrhu rukava, na vanjskoj strani, stilizirano je modeliran rub u obliku obrnutog slova V. Ruka je plošna s otvorom za pohranu svetičinih moći, čija je unutrašnjost obojena crvenom bojom na krednoj podlozi. U središtu, gdje je nekoć bila fiksirana svetičina kost, zamjetne su veće nakupine ljepila. Sačuvan je i papirić s natpisom EX (?) RACHIO. S. CLARII. (M) AR.

Udubljenje uokvireno rezbarenim cvjetnim ornamentom u kojem se čuvaju relikvije sv. Euzebija izrezbareno je prema istom načelu kao i ono na relikvijaru sv. Klare, ali je šire i niže pozicionirano. Na papiriću u unutrašnjosti otvora nazire se jedino slovo T, tako da ne možemo tvrditi da taj natpis odgovara natpisu na postamentu.

RELIKVIJARI SV. GRGURA I SV. SERGIJA

Relikvijar sv. Grgura sastoji se od postamenta i poprsja, sastavljenih od tri komada drva. Zatečeni vidljiv natpis na postamentu glasio je s. IVSTINIMAR, a nakon uklanjanja preslika prezentiran je i originalni: s. GREGORII. MAR.

Relikvijar sv. Sergija sastoji se od poprsja koje je sastavljeno od dva komada drva, i postamenta sa zatečenim

natpisom s. IVSTINIMAR, dok mu izvorni natpis glasi s. SERG(?)MAR S.

Dobro proporcionirana lica obaju relikvijara solidno su obrađena. Klasicizirajuća nota osjeća se u statičnosti i plemenitom izrazu. Očne jabučice kiparski su dobro istaknute, ali bez naznačenih zjenica. Poluotvorena usta, rupica na bradi i podbradak na isti su način modelirani kao i kod sv. Sergija. Kosa sv. Grgura je fino počesljana, a šiške su grupirane u dva valovita pramena, dok je kod sv. Sergija kosa skupljena na vrhu glave u oblik karakterističan za antičke kipove, koji se dalje formira u veći istovjetan oblik na zatiljku. Na vrhovima glava poprsja vidljivi su čavli novije proizvodnje i oštećenja koja je prouzrokovala korozija čavala, što ukazuje na to da su na vrhu glava nekoć bile učvršćene aureole.

Odjeća relikvijara sv. Sergija drugačijih je detalja od one sv. Grgura. U središtu ovratnika je modeliran cvijet s četiri latice i piramidalnim središtem. Stražnja strana odjeće jednostavnije je modelirana.

RELIKVIJAR SV. STJEPANA PAPE

Relikvijar sv. Stjepana pape sastoji se od: poprsja od tri komada drva (središnji dio, dio koji zatvara otvor za re-

6. Relikvijar Sv. Stjepana Pape, zatečeno stanje (fototeka HRZ-a, snimila I. N. Unković)
The reliquary of Pope St. Stephen, state found (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by I. N. Unković)

likviju i lijevi komad ramena), mitre koja je načinjena od jednog komada i postamenta. Na postamentu nije sačuvan cjelovit natpis. Vidljiva su samo dva slova: s i p. Glava je izrezbarena od jednog komada, s istacima koji omogućavaju sigurnije fiksiranje mitre. Vrat je lagano istaknut prema van, s naznačenom kovrčavom kosom na stražnjem dijelu, izraženim vratnim žilama i Adamovom jabučicom. Srebrni sloj na licu i na prsnom košu sačuvan je u tragovima. Na stražnjem dijelu je otvor za pohranu relikvija.

KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI RADOVI

Relikvijari su podvrgnuti uklanjanju završnog premaza i površinske prljavštine. Na postamentima su prezentirana oba natpisa, i to tako da podno natpisa s. IVSTINIMAR izviru originalni natpisi s. GREGORII. MAR i s. SERG MAR S. Uklonjen je svijetloplavi preslik s mitre sv. Stjepana pape. Zahvaljujući tom postupku, otkriven je sloj polimenta i tragovi srebrnih listića. Nakon konsolidacije slojeva polikromije i drvenog nosioca, pristupilo se parcijalnoj rekonstrukciji na dijelovima na kojima je to bilo potrebno, ponajprije radi statičke stabilnosti, a djelomično i estetike. Tako su u drvu lipe rekonstruirani rubovi mitre, nedostajući prsti šake relikvijara sv. Klare, dok su kitom rekonstru-

7. Postament relikvijara Sv. Sergija, tijekom restauratorskog postupka vidljiva su oba natpisa (fototeka HRZ-a, snimila I. N. Unković)
The base of St. Sergius's reliquary during the restoration process, both inscriptions are visible, (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by I. N. Unković)

irane manje površine. Nakon postavljanja i obrade kredne osnove, te zlatnih i srebrnih listića, polikromirani dijelovi relikvijara zaštićeni su završnim premazom.

Teorijska razmatranja izrade rekonstrukcija i mogući primjeri prezentacije relikvijara sv. Euzebija

Tijekom restauratorskih radova pokazao se problem prezentacije cjeline, s obzirom na to da nedostaje šaka relikvijara sv. Euzebija. Relikvijari su u sakralnoj funkciji te se zato predlagala rekonstrukcija šake, pri čemu se spominjalo više varijanti izvođenja rekonstrukcije.

Primjeri iz suvremene konzervatorsko-restauratorske prakse pokazuju da se metoda faksimilske rekonstrukcije, tj. potpune obnove sasvim oštećene umjetnine prema izvornom stanju, primjenjuje samo pod uvjetom:

- da spomenik koji se obnavlja nije bio srušen u dugom rasponu vremena (kao što je slučaj s najvećim brojem arheoloških lokaliteta), nego nekim naglim događajem, kao što su: ratna razaranja, požari, potresi ili neke druge elementarne nepogode, ili su pak bile žrtve namjernog rušenja od ljudske ruke
- da se obnova temelji na sigurnim podacima o prvotnom izgledu srušenog spomenika, a ne na pretpostavkama o mogućem izvornom izgledu
- da vrijednost spomenika koji se obnavlja i njegovo značenje zaslužuju primjenu takvog postupka.⁷

Striktno interpretirajući prve dvije točke, primjena rekonstrukcije ne bi se smjela uopće razmatrati, međutim, treća točka dopire do srži problema prezentacije cjeline relikvijara.

Rekonstrukcija je oduvijek bila jedan od kontroverznijih postupaka za one koje zanimaju materijalni dokazi prošlosti. Želja za obnovom vrijedne zgrade ili umjetnine koja nije cjelovita vrlo je jaka te je na neki način jednaka želji za ispravljanjem ili poboljšavanjem tuđeg teksta. U oba je slučaja snažna želja da predmet bude cjelovit u prizmi

8. Relikvijari Sv. Sergije i Sv. Klare tijekom nanošenja polimenta (fototeka HRZ-a, snimila I. N. Unković)
St. Clare's and St. Sergius's reliquary during poliment application (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by I. N. Unković)

vlastite prosudbe te nema mjesta toleriranju kreacije umanjene razumljivosti.⁸ Potrebno je, međutim, umjetninu sagledati i u prvotnoj svrsi, u ovom slučaju kao sakralnog predmeta. Povijesna (možemo reći dokumentarna) vrijednost je na ovom primjeru hvarskih relikvijara neupitna.

Umjetnina je istodobno medij i poruka jer se njome oblikuje poruka koja će biti posredovana drugima. Prema Ivi Maroeviću, vrijednost spomenika kao dokumenta traži ne samo estetsku, prostornu i oblikovanu valorizaciju nego i cjelovitu strukturalnu interpretaciju.⁹

Svjesni smo da su konzervatori-restauratori često odgovorni za to kako će drugi ljudi (moći) prosuđivati umjetničko djelo; nikad se ne smije zaboraviti da ljudi gledaju umjetničko djelo da bi vidjeli umjetnikovu kreaciju (koliko god je to moguće), a ne da bi gledali uradak konzervatora-restauratora.¹⁰ Teme o kojima se uvijek intenzivno raspravlja, pa se čak zbog njih i verbalno ratuje, odnose se na to koliko će se restauratorsko-konzervatorskim radovima posegnuti duboko u reintegraciju nedostajućih dijelova i u rekonstrukciju. Potrebno je stoga pronaći ravnotežu između različitih vrijednosti i konzervatorsko-restauratorskog pristupa. To implicira da konzervator-restaurator, nakon što pozorno razmotri postojeće probleme, odmjeri relevantnost vrijednosti i namjera koje mogu biti u sukobu. Interpretacije, osobito one koje ovise o individualnoj estetskoj prosudbi, također neizbježno sadrže subjektivni element. Zbog toga su potrebne konzultacije tijekom odluka o prirodi intervencije. Alessandra M. Vaccaro smatra da prije nego što se pita kako konzervirati-restaurirati, treba pitati što konzervirati-restaurirati i za koga.¹¹ Traženje

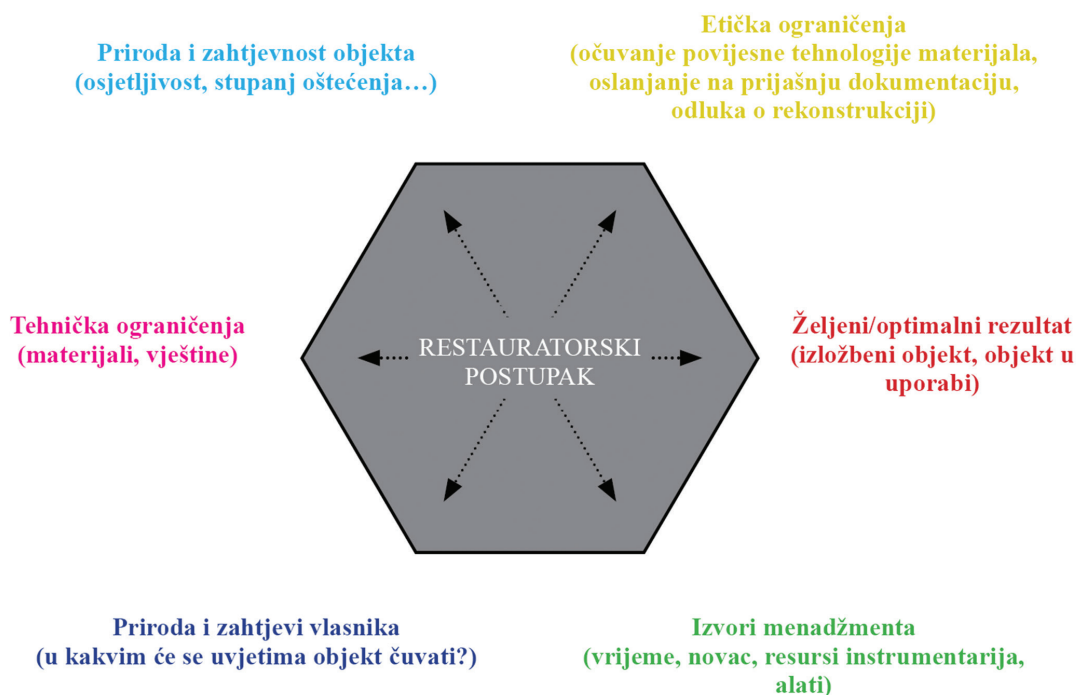

9. Relikvijar Sv. Stjepana Pape nakon dovršetka konzervatorsko-restauratorskog zahvata (fototeka HRZ-a, snimila I. N. Unković)
The reliquary of Pope St. Stephen after the completion of conservation and restoration interventions (Croatian Conservation Institute Photo Archive, photo by I. N. Unković)

ravnoteže između potreba konzerviranja i prava publike jedan je od najtežih izazova u nastojanju da se za prošlost osigura i budućnost. Napredak restauracije, prema Paulu Philippotu, ovisi o reakcijama široke publike, tj. o razini estetske i povijesne kulture te publike.¹² Time se želi istaknuti da valja uvažiti oba aspekta doživljaja umjetnine, ona konzervatora-restauratora i vlasnika/gledatelja:

- prezentacija zadovoljavajuća za umjetninu u skladu je s konzervatorskim načelima, potpomognuta legislativom o zaštiti kulturne baštine RH (priroda umjetnine, estetska prihvatljivost u smislu doživljavanja izvornog oblika s minimalnim, neizbježno potrebnim intervencijama)
- prezentacija razumljiva i prihvatljiva vlasniku i gledatelju (s razumijevanjem prihvatiti odluku prezentacije konzervatora-restauratora i primjene određenih faza radova, deklarativno odbacujući učestalu, pomalo karikiranu viziju nestručnjaka o rezultatima restauratorskog posla: sve se mora savršeno sjajiti).

Rekonstrukciji ide u prilog i Philippotovo stajalište da se od početka konzervatorsko-restauratorske intervencije mora

10. Grafički prikaz šest kategorija koje utječu na odluke o tijeku restauratorskog zahvata (fototeka HRZ-a, shematski prikaz izradila I. N. Unković)
The graphical presentation of the six categories that influence decisions about the development of the restoration project (Croatian Conservation Institute Photo Archive, schematic representation by I. N. Unković)

uzeti u obzir odnos konteksta i uporabe, i to s teorijskog i s praktičnog stajališta.¹³ Ako npr. relikvijari budu nošeni u procesiji, strukturalno restauriranje treba to i omogućiti.

Važno je uvijek imati na umu da je rekonstruiranje proces utemeljen na spoznajama i razumijevanju te ga opravdano trebamo shvatiti kao čin kritičke interpretacije u svrhu ponovne uspostave slomljenog kontinuiteta formi do te mjere da rekonstrukcija omogućuje estetskoj strukturi čitljivost. Jedino je neosporno da se «operacija» zaustavlja kad počnu hipoteze. Suvremeno restauriranje nije finalno i definitivno, već je kao trenutak u životu predmeta; postupak kojem je cilj osigurati preživljavanje predmeta. Cesare Brandi kaže:

„Restauriranje mora imati za cilj ponovnu uspostavu potencijalnog jedinstva umjetničkog djela, koliko je to moguće, a da se ne rade umjetničke ili povijesne krivotvorine i da se ne brišu svi tragovi koje je protok vremena ostavio na umjetničkom djelu.“¹⁴

Ne postoje pisana pravila koja bi odredila kada se restauracija mora provesti i koliko bi opsežna trebala biti. Umjesto toga, svakome se slučaju pristupa na drugačiji način, onako kako nalaže situacija. To je možda odrednica koja konzervaciju-restauraciju čini trajno fascinantnom.

Proces utvrđivanja realističnog cilja postupka događa se u nekoliko koraka; većina koraka događa se brzo, manje-više automatskim umnim procesom. Prvi korak je usporedba idealnog i zatečenog stanja. Zatim se stvara mentalna lista pojava koje razdvajaju ta dva stanja.¹⁵

Postoji niz čimbenika koji nas sprječavaju da predmet približimo idealnom stanju koje priželjkujemo. Od tih su čimbenika osnovna praktična razmatranja raspodjele resursa: vremena, prostora, novca, opreme, te profesionalne stručnosti.

Čimbenike koji utječu na odluke o tijeku restauratorskog postupka dijelim pojednostavnjeno u šest kategorija:

1. tehnička ograničenja (materijali i vještine)
2. priroda i zahtjevnost objekta (osjetljivost, stupanj oštećenja...)
3. etička ograničenja (očuvanje povijesne tehnologije materijala, oslanjanje na prijašnju dokumentaciju, odluka o rekonstrukciji)
4. željeni/optimalni rezultat (izložbeni objekt ili objekt u uporabi)

5. izvori menadžmenta (vrijeme, novac, resursi instrumentarija, alati)
6. priroda i zahtjevi vlasnika (u kakvim će se uvjetima objekt čuvati).

U skladu s navedenim kategorijama, koje služe kao vodiče s teorijskog gledišta, iznosim nekoliko potencijalnih solucija za problem prezentacije oštećenih relikvijara iz katedrale Sv. Stjepana. Niti jedno od tih rješenja nije, niti može biti idealno, već svako od njih čini, u različitim mjerama, određeni kompromis između navedenih kategorija. Jedan primjer ističe važnost etičkih ograničenja tijekom rekonstrukcije uz vizualno manje primjetno razdvajanje rekonstruiranog od originalnog dijela na štetu potrebnog vremena, resursa i vještina, dok druga rješenja favoriziraju vizualno uočljive razlike dijelova, ali uz povoljnije zahtjeve glede potrebnih vještina te utrošenog vremena i resursa.

U poglavljima koja slijede detaljno su argumentirane i vizualno prezentirane različite ideje o pristupima rekonstrukciji šake: u drvu, pleksiglasu i bakrenoj žici.

Pleksiglas

U ovom primjeru suočeni smo s izradom modela ruke trodimenzionalnog oblika u pleksiglasu, što je bio najčešće spominjan prijedlog. Namjena bi bila prezentacija cjeline relikvijara bez nametanja detalja u rekonstrukciji, što bi omogućilo izravan uvid u stanje umjetnine nakon pretrpljenih oštećenja, s obzirom na to da je materijal proziran. Pleksiglas (akrilno staklo)¹⁶ je sintetski polimetil metakrilat koji se prodaje pod raznim trgovačkim nazivima (Policril, Gavrieli, Vitroflex, Acrylite, Polycast i Lucite). Dostupan je u cijevima, pastama za modeliranje ili pločama različitih debljina koje se međusobno lijepje.

Pozitivnost materijala je manja gustoća od gustoće stakla, dobra otpornost na udarce (veća od staklenih ili polistirenskih predmeta), prolaznost vidljive svjetlosti do 92%, lom svjetlosti oko 4%¹⁷. U pogledu kataliziranja i ubrzavanja kemijskih reakcija, može se smatrati inertnim. Pripada srednjoj kategoriji materijala koji učinkovito onemogućavaju kondenzaciju vlage, što je važno kad ga se upotrebljava za izradu izložbene vitrine. Podložan je prikupljanju električnog naboja koji se može neutralizirati čišćenjem tkaninom od mikrovlakana.

Osim što se učestalo upotrebljava kao postament za muzejske izložke, navest će se i ostali primjeri upotrebe pleksiglasa u konzervatorske svrhe. Iskustva su uglavnom pozitivna i dokazuju dobro kombiniranje s drvom.

U prvom primjeru upotrijebljen je pleksiglas kao podloga za rekonstrukciju brade bika, koja je glavni ukras drvene lire iz Ura (nekadašnji grad južne Babilonije, današnji Tell el-Mukayyar u Iraku), koja se čuva u *University of Pennsylvania Museum*.¹⁸ Na kraju istraživanja i konzultacija odlučeno je da se kockice od lapis lazulija s brade bika učvrste na tkanini od stakloplastike Paraloidom

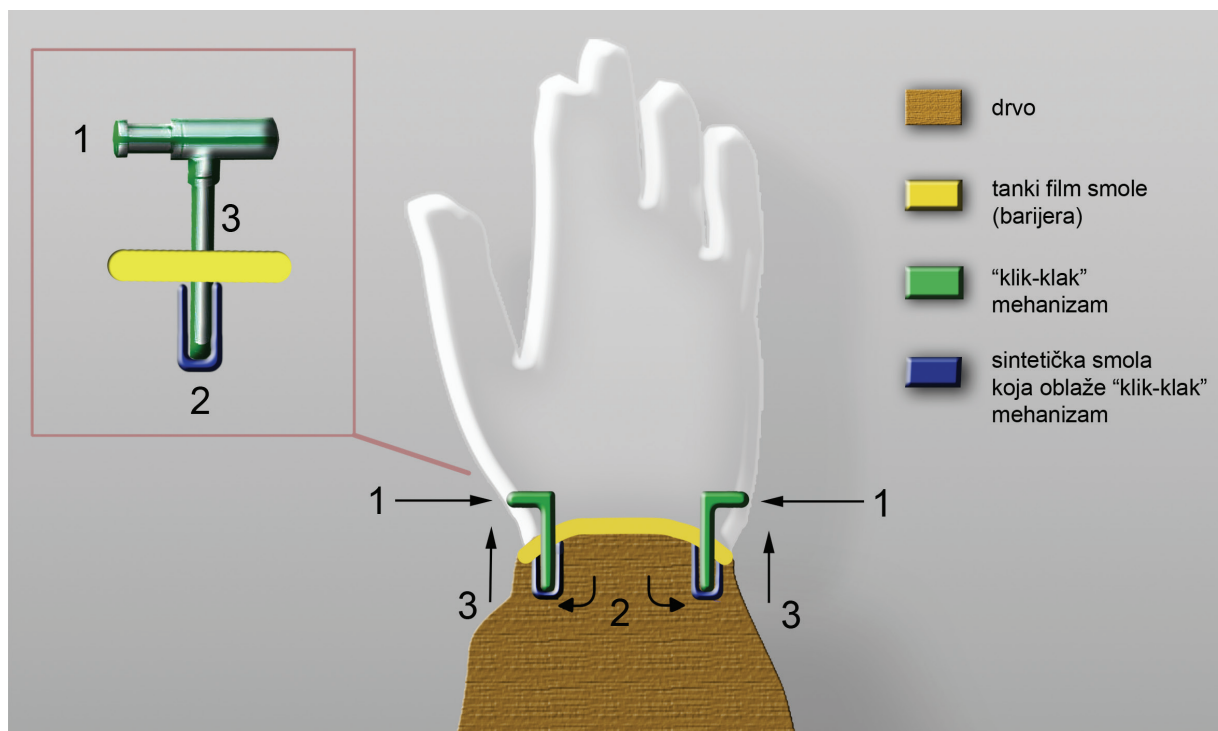

11. Fotomontaža izgleda rekonstrukcije šake relikvijara Sv. Eusebija u pleksiglasu (snimila i izradila I. N. Unković)

Photomontage reconstruction of the fist of St. Eusebius's reliquary in Plexiglass (made by I. N. Unković)

B72, što je potom Jadeom 403 (PVA) zalijepljeno na bazu od pleksiglasa.

Pleksiglas je odabran zbog lakoće oblikovanja, male težine, solidne čvrstoće i dobrog podnošenja težine. Čitava trodimenzionalna konstrukcija je fiksirana sustavom željeznog kostura na kojem je konstrukcija pleksiglasa pričvršćena nehrđajućim vijcima. Vidljiva površina pleksiglase baze, točnije njezin presjek, oblijepljen je *Liquitext* osnovom (akrilni gesso) koji je potom obojen sivom akril-

12. Shematski prikaz klik-klak mehanizma rekonstrukcije šake u pleksiglasu (shematski prikaz izradila I. N. Unković)
Schematic representation of the click-clack mechanism of the fist reconstruction in Plexiglass (schematic representation by I. N. Unković)

nom bojom, tako da je iz blizine vidljiva razlika izvornika i rekonstrukcije.¹⁹

Valja istaknuti da su odluci o upotrebi pleksiglasa prethodile brojne konzultacije stručnjaka iz različitih polja konzervatorske struke (kustosi, dokumentaristi, fizičari, kemičari, restauratori-konzervatori) koji su predlagali i testirali različite solucije konstrukcija, prezentirajući ih i grafički. Sličan takav tim bio je uključen i u odluku o upotrebi pleksiglasa u prezentaciji dijelova egipatske mumije, koja se čuva u *North Carolina Museum of Art*.²⁰ Dijelovi mumije su dvadesetak godina bili izloženi, točnije fiksirani na dvodimenzionalni korpus od pleksiglasa. Djelatnici odjela za dizajn i očuvanje umjetnina muzeja procjenjivali su mogućnost upotrebe pleksiglasa za sarkofag mumije, koji bi se oblikovao prema drugim očuvanim predlošcima iz tog razdoblja. Međutim, u razgovoru s kustosom dizajna eksponata i izložbenih prostorija *North Carolina Museum of Art*, Ericom Gaardom i Williamom P. Brownom, voditeljem odjela za konzervaciju,²¹ pojašnjeno mi je da su od toga odustali prije svega zato što bi ostatke drvenog sarkofaga mumije fiksirali za pleksiglas na način koji bi ih mogao dodatno oštetiti, kao i zato što bi izrada takvog «oklopa» bila skuplja varijanta.²² U zamjenu su prihvatili ideju Stacey Kirby, konzervatorice-tehničarke, koja je na inventivan i funkcionalan način upotrijebila jeftinije materijale poput stiropora, platna i poliuretanske smjese²³ te tako prezentirala projekt «Mini-Mummy-me»²⁴ koji je izrađen u realnoj veličini u travnju 2010. i na kojemu su fiksirani dijelovi mumije. Takav je prezentiran javnosti u muzejskim prostorijama. Denis Vokić spominje upotrebu

postamenta od pleksiglasa za drvenu skulpturu biskupa (15. stoljeće) iz porečke biskupije.²⁵

Izrada šake od pleksiglasa nije jednostavan zadatak. Postoje dvije opcije: izrada smolnog kalupa u koji će se masa pleksiglasa ulijevati ili pak topljenjem oblikovati. Prvi prijedlog, tj. tehnika ulijevanja pleksiglasa, smatra se vrlo kompliciranim te zahtijeva uporabu tehnološki naprednijih strojeva, a često se koriste i otrovne kemikalije. Međutim, postojalo bi i jeftinije rješenje koje može provesti u djelo vrsniji kipar, pri čemu je potrebno ukomponirati više faza rada. Najprije je potrebno izraditi što vjerniju repliku ruke nekog drugog dostupnog relikvijara, potom uz pomoć te replike izraditi gipsani kalup razdvojen u dva dijela po vertikali, razmekšati pleksiglas u pećnici (pri temperaturi od oko 120 °C) te ga nanositi u relativno tankom sloju u udubine obaju dijelova kalupa. Pleksiglas se brzo hladi te gubi sposobnost oblikovanja, ali postupak sa zagrijavanjem može se neograničeno puta ponavljati dok se ne dobije željeni oblik. Dijelove kalupa nakon toga treba odvojeno staviti u zamrzivač, nakon čega će se pleksiglas učvrstiti i lakše odvojiti od stijenki kalupa. Dobivena dva dijela ruke od pleksiglasa tada treba po rubovima zalijepiti ljepilom koje je po sastavu cijanoakrilat.²⁶

Model šake ne bi smio biti u izravnom doticaju s drvom da bi se izbjegla opasnost od oštećenja. Zato bi se na rub šake postavio tanki film akrilne smole²⁷ koja se upotrebljava za rekonstrukcije staklenih predmeta, tako da bi cijela konstrukcija lijegala amortizirano, što bi omogućilo i lakše uklanjanje.

13. a, b Fotomontaža izgleda rekonstrukcije šake relikvijara Sv. Eusebija s bakrenim žicama, mrežasti tip i obrisni tip (snimila i izradila I. N. Unković)

Photomontage of the reconstruction of the fist of St. Eusebius's reliquary with copper wires, the mesh type and contour type (made by I. N. Unković)

Realno je očekivati da se rekonstrukcija od pleksiglasa teško može precizno izmodelirati, što bi zahtijevalo dodatno učvršćivanje, i to tako da se iznutra na kraju šake montiraju dva istaka debljine 2 mm. Istaci bi se trebali fiksirati na šaku od pleksiglasa sustavom «klik-klak» da se omogući lako skidanje.

Rupe u kojima bi se fiksirali rubovi istaka bili bi obloženi mekanim punilom (voskom ili akrilnom smolom) da se drvo dodatno izravno ne oštećuje pri pomicanju konstrukcije. Negativna strana tog prijedloga jest ta da je potrebno izbušiti dvije rupe dubine minimalno 5 mm koje se ispunjavaju novim materijalom.

Napominjem da prezentirani sustav nije potkrijepljen ispitivanjima ili temeljen na prijašnjim iskustvima. Sustav služi isključivo kao osnova za moguće rješenje koje bi profesionalni dizajner-konzervator mogao bolje implementirati.

Bakrene žice

Do sada nije zabilježen niti jedan primjer prezentacije umjetnine čiji je nedostajući dio izrađen od žice. Žice koje bi u oblikovanju imitirale obris šake trebale bi biti od nehrđajućeg materijala. Za kakav-takav prihvatljiv vizualni dojam bilo bi potrebno koristiti se tzv. mrežastim tipom

14. Fotomontaža izgleda rekonstrukcije šake relikvijara Sv. Eusebija izvedena u drvu s namjerom nedovršena dojma (snimila i izradila I. N. Unković)

Photomontage of the wood reconstruction of the fist of St. Eusebius's reliquary with the intention of achieving an unfinished feel (made by I. N. Unković)

oblikovanja da se dobije dojam punoće ili tzv. obrisni tip koji bi linijski davao dojam obrisa šake. Prosudba o upotrebi žice u ovom je primjeru negativna, jer je takav tip prezentacije primjereniji suvremenim izložcima.

Rekonstrukcija u drvu

Prijedlog rekonstrukcije šake u punom drvu sadržavao bi nekoliko modifikacija s namjenom razlikovanja originala i rekonstrukcije te lakog uklanjanja novog dijela.

Šaka bi se rekonstruirala u istoj vrsti drva kao i ruka, dakle u lipi, upotrebljavajući kao predložak ruku relikvijara sv. Klare. Drvorezbarski detalji bili bi izvedeni s velikom preciznošću jer bi se šaka fiksirala tiplom koji se ne bi lijepio, s namjerom jednostavnog uklanjanja neautentičnog dijela, što bi olakšalo uvid u originalno stanje umjetnine.

Tehnika gradnje šake bila bi identična kao i kod ostalih relikvijara: koristio bi se isti sastav osnove i ton polimenta na kojem bi se postavili srebrni listići. U tom slučaju razlika bi bila u tome da se srebrni listići ne bi polirali ni premazivali patinama (što se inače provodi za postizanje imitacije tona originalnog slikanog sloja) s namjerom da se istakne prijelaz originala i rekonstrukcije, što bi bilo vidljivo s veće udaljenosti.

Zaključak

Često spominjana rekonstrukcija bila bi opravdana jer je oštećeni relikvijar dio cjeline čija prezentacija ne bi bila potpuna kad bi se izložila s takvim stupnjem oštećenja.

Ako bi prevagnula odluka o rekonstrukciji, uzimajući sve čimbenike navedene u grafikonu s najvažnijim odrednicama koje bi se trebale maksimalno poštovati prilikom donošenja optimalne solucije, rekonstrukcija u drvu najbolje bi ispunila uvjete. Pleksiglas koji je bio najspominjaniji ne zadovoljava kriterije opće uvriježenog dojma, jednostavnosti u izradi, cijeni materijala i uvjetima deponiranja. S druge strane, rekonstrukcija od drva je jeftinija opcija koja daje dojam kompaktnosti, omogućava primjetnu razliku originala i rekonstrukcije, pri čemu je uklanjanje rekonstrukcije olakšano jer rekonstruirani dio nije fiksiran za original, već samo pričvršćena drvenim tiplama.

Intencija rada bila je približiti primjerima iz prakse alternativne materijale za prezentaciju koja bi mogla odstupati od etikete „rekonstrukcija“, jer svojom prozirnošću (pleksiglas) ili prividnom trodimenzionalnošću (bakrena žica) istodobno daje dojam cjelovitosti i vidljive razlike od autentičnih dijelova.

Doprinos ove analitičke razrade mogao bi odrediti finalnu prezentaciju ne samo navedenog primjera nego i ostalih pokretnih umjetnina slične problematike. ■

Bilješke

- 1 CVITO FISKOVIĆ, Popisi umjetnina stolne crkve u Hvaru 17. i 18. stoljeća, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 34 (1994.), 303–319, 303.
- 2 CVITO FISKOVIĆ 1994., (bilj. 1), 313.
- 3 Konzervatorsko-restauratorski radovi obavljali su i vodili Stanko Alajbeg, konzervator-restaurator savjetnik i Branko Pavazza, voditelj radionice HRZ-a u Splitu. Ivana Nina Unković, konzervatorica-restauratorica, surađivala je obavljajući manji dio zahvata i pišući elaborat o zatečenom stanju umjetnina.
- 4 Fototeka Konzervatorskog odjela u Splitu, 1987. godina, fotograf: Živko Bačić
- 5 CVITO FISKOVIĆ 1994., (bilj. 1), 313. „Adi 20 Aprile 1708, Inventario delle robbe esistenti in sacrestia in custodia delli signori canonici Cargotich e Bonini Thesoreri, In Primo Armer
L'effigie di S. Steffano in mezzo busto di legno indorato
Un braccio di legno indorato con la reliquia dentro di S. Clemente
Un altro braccio di legno indorato con la reliquia dentro di S. Eusebio
Due mezzi busti di legno indorati con le reliquie dentro di S. Gregorio et S. Serio Martire...”
- 6 Drvo uzoraka je rastresito porozno. Pore su na poprečnom presjeku poligonalno spljoštene. Članci traheja imaju spiralna zadebljanja. Perforacije članaka traheja su potpune. Drvni traci su višeredni, neki su širi od promjera pora. Navedena obilježja pripadaju drvu lipe (*Tilia L.*). Razlikovanje pojedinih vrsta unutar roda nije moguće na temelju anatomskih obilježja drva. Stručno mišljenje o vrstama drva uzorka s postamenta sv. Klare i donjeg dijela poprsja sv. Justine iz katedrale Sv. Stjepana pape u Hvaru, broj 179/08; izvješće izradila izv. prof. dr. sc. Jelena Trajković, 23. 6. 2008.
- 7 TOMISLAV MARASOVIĆ, Primjena metode faksimilske rekonstrukcije na primjeru predložene rekonstrukcije splitske fontane, u: *Ivi Maroeviću baštinici u spomen*, (ur.) Žarka Vujić i Marko Špikić, Zagreb, 2009., 273–289.
- 8 NICHOLAS STANLEY-PRICE, The reconstruction of ruins: Principles and Practice, u: *Conservation Principles, Dilemmas and Uncomfortable Truths*, Alison Richmond i Alison Backer (ur.), Oxford, 2009., 32–46.
- 9 IVO MAROVIĆ, Spomenik kulture kao dokument, u: *Pogledi*, 18 (1988.), 783–791, 783.
- 10 M. KIRBY TALLEY JR., Oko primjećuje gledanje, prosuđivanje i connoisseurstvo u: *Smjernice konzervatorsko-restauratorskog rada*, Denis Vokić (ur.), Dubrovnik-Zagreb, 2007., 31.
- 11 ALESSANDRA MELUCCO VACCARO, Rađanje moderne konzervatorsko-restauratorske teorije, u: *Smjernice konzervatorsko-restauratorskog rada*, Denis Vokić (ur.), Dubrovnik-Zagreb, 2007., 90.
- 12 PAUL PHILIPPOT, Restauriranje iz perspektive humanističkih znanosti, u: *Smjernice konzervatorsko-restauratorskog rada*, Denis Vokić (ur.), Dubrovnik-Zagreb, 2007., 108.
- 13 ALESSANDRA MELUCCO VACCARO 2007., (bilj. 11), 93.
- 14 CESARE BRANDI, Teoria del restauro, Torino, 2000., 8., „Il restauro deve mirare al ristabilimento della unità potenziale dell'opera d'arte, purché ciò sia possibile senza commettere un falso artistico o un falso storico, e senza cancellare ogni traccia del passaggio dell'opera d'arte nel tempo.“
- 15 BARBARA APPELBAUM, Conservation treatment methodology, Oxford, 2007., 239.
- 16 Pleksiglas je svestran materijal koji se primjenjuje u širokom rasponu područja i aplikacija. Posebice 1960-ih i 1970-ih upotreba pleksiglasa (Lucite) doživljava vrhunac u dizajnu interijera, proširujući upotrebu i na preostale grane umjetnosti, poput glazbene.
- 17 Ovisno o indeksu loma koji varira od 1,4893 do 1,4899.
- 18 VIRGINIA GREENE, Conservation of a lyre from Ur: A treatment review, u: *Journal of the American Institute for Conservation*, 42 (2003.), 261–278.
- 19 <http://cool.conservation-us.org/jaic/articles/jaic42-02-006.html>, travanj 2010.
- 20 Tijekom dopisivanja s kustosicom egipatske umjetnosti Muzeja za umjetnost Sjeverne Karoline, Carolinom Rocheleau, saznajem da je pozlaćeni pokrov mumije (nazivaju je Golden Boy) nabavljen 1975. godine iz Cordier & Ekstrom, Inc, New York. Vrlo je malo podataka o provenijenciji tog pozlaćenog kartonaža, ali prema debljini zlatnih listića, kvaliteti crteža i detaljnoj ikonografiji utvrđeno je da potječe iz doba dinastije Ptolomejevića (oko 300. pr. Kr.).
- 21 Pismena komunikacija elektroničkom poštom, travanj–svibanj 2010.
- 22 William P. Brown, voditelj konzervatorskog odjela Muzeja za umjetnost Sjeverne Karoline, pojasnio je da su odlučili prijašnji kostur od pleksigala ukloniti jer su oštećenje eksponata uzrokovale mesingane žice koje su podupirale dno jednog komada Golden Boya. Tanke žice nisu izdržale težinu, što je izazvalo puknuće drva tog dijela. (Osobna komunikacija, travanj–svibanj 2010.)
- 23 <http://ncartmuseum.org/untitled/2010/03/from-staceys-kitchen/>, travanj 2010.
- 24 <http://ncartmuseum.org/untitled/2009/12/mini-mummy-me-goes-to-brooklyn/>, travanj 2010.
- 25 DENIS VOKIĆ, Biskup iz biskupskog dvora u Poreču, u: *Restauratorsko izvješće Hrvatskog restauratorskog zavoda u Zagrebu*, 1997., 10–11.

26 URL= http://www.ehow.com/how_6088498_bend-plexiglass-oven.html (13. ožujka 2010.)
 URL= http://www.ehow.com/how_6105219_mold-plexiglass.html (13. ožujka 2010.)

27 Ispitivanja su dokazala da se akrilna smola brzo stvrdnjava i tijekom godina ima gubitak mase od samo 2,2% u prosjeku. SANDRA DAVISON, Reversible fills for transparent and translucent materials, u: *Journal of the American Institute for Conservation* (1998.), 35–47, 39.

Summary

Ivana Nina Unković

PROBLEMS OF PRESENTATION OF DAMAGED WOODEN RELIQUARIES FROM THE CATHEDRAL OF POPE ST. STEPHEN IN HVAR

In practice we are often faced with the problem of reconstructing parts of an artwork. If we decide (not) to do it, we must offer purposeful arguments. The positive experience of foreign colleagues suggests that, in addition to taking advice from art historians, it is also useful to consult conservation experts from different fields, such as sculptors, designers, chemists and physicists.

The intention of the article's author was to draw attention to gradual decision making in the process of reconstruction as one of the principles of conservation and restoration, and to demonstrate the application of this principle in the case of wooden polychrome and gilded reliquaries from the cathedral of Pope St. Stephen in Hvar, which were restored in 2008/2009 in the Croatian Conservation Institute–Department of Split, as a part of their regular program.

The paper analyzes several methods of reconstruction—from the traditional one to the use of modern materials

and the advantages and disadvantages of their usage in the case of selected examples. Original storage conditions, physical characteristics of materials that could be used for the reconstruction of the relics and the overall aesthetic impression have all been taken into account when deciding about their restoration. Restoration interventions were elaborated together with a thorough evaluation of the positive and negative aspects of the restoration proposal: the reconstruction in timber with the purpose of distinction between the original and the reconstructed part, the usage of Plexiglas and copper wires.

KEYWORDS: *wooden reliquaries, Pope St. Stephen's Cathedral, Hvar, issues of presentation, the theory of conservation, reconstruction of damaged parts*